

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК СТАРОПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

В статті розглянуто Дніпропетровську область як старопромисловий регіон. Приведено визначення провідних вчених «старопромислового регіону» як об'єкту суспільно-географічного дослідження. Визначено суспільно-географічні особливості сучасного розвитку Дніпропетровської області. Охарактеризовано основні галузі промисловості та визначено їх вплив на навколишнє природне середовище області. Виявлено сучасний екологічний стан території області. Окреслено основні проблеми суспільного розвитку Дніпропетровської області як старопромислового регіону.

Ключові слова: старопромисловий регіон, соціально-економічний розвиток, Дніпропетровська область, екологічний стан.

В. В. Грушка. ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДНЕПРОПЕТРОВСКОЙ ОБЛАСТИ КАК СТАРОПРОМЫШЛЕННОГО РЕГИОНА УКРАИНЫ. В статье Днепропетровская область рассмотрена как старопромышленный регион. Приведены определения ведущих ученых «старопромислового региона» как объекта общественно-географического исследования. Определены общественно-географические особенности современного развития Днепропетровской области. Охарактеризованы основные отрасли промышленности и определено их влияние на окружающую природную среду области. Рассмотрено современное экологическое состояние территории области. Определены основные проблемы общественного развития Днепропетровской области как старопромышленного региона.

Ключевые слова: старопромышленный регион, социально-экономическое развитие, Днепропетровская область, экологическое состояние.

V. V. Grushka. THE SOCIAL AND GEOGRAPHICAL FEATURES OF THE DNEPROPETROVSK REGION AS OLD INDUSTRIAL REGIONS OF UKRAINE. The Dnepropetrovsk region as an old industrial region is considered. Definitions «old industrial region» as an object of socio-geographical research are shown. Social and geographical features of the modern development of the Dnepropetrovsk region are defined. The main industries and to assess their impact on the environment field are characterized. Contemporary state of the territory are considered. The main problems of social development of the Dnepropetrovsk region as old industrial region are defined.

Keywords: old industrial regions, socio-economic development, the Dnepropetrovsk region, the ecological situation.

Актуальність теми дослідження. Україна, як і багато країн світу, переживає на початку ХХІ століття тяжкі часи, що супроводжуються складними економічними процесами, загостренням соціальних проблем, зокрема зниженням життєвого рівня населення, розвитком процесів депопуляції, поширенням техногенних катастроф тощо. Перед державою та

окремими регіональними органами самоврядування стоять складні питання перебудови господарських механізмів для реформування економіки в ринкових умовах, забезпечення достойного, на рівні світових та європейських стандартів, рівня та якості життя населення, раціонального природокористування і збереження оптимального екологічного стану довкілля, без чого неможливо подолати зростаючий рівень захворюваності тощо.

Регіони України відрізняються між собою надзвичайною строкатістю за природно-географічними, економічними, соціальними показниками, а тому вимагають корегування загальнодержавних програм розвитку з урахування їх специфіки та особливостей історико-культурного, природно-географічного та економічного розвитку. Особливо це стосується регіонів, де зосереджені запаси природно-мінеральної сировини, історично давнього освоєння, антропогенного перевантаження і екологічного забруднення. Це так звані – старопромислові регіони, в яких в сучасних умовах найбільш гостро проявляються всі негаразди економічного та соціального розвитку. Сюди відносяться території східної та центральної частин України (Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Запорізька, Харківська області). З одного боку саме ці регіони забезпечують економічний розвиток держави, її експортний потенціал і могутність в умовах глобалізаційних впливів, а з іншого – тут надзвичайно несприятливі екологічні умови для проживання, значно вищий рівень захворюваності населення, менша тривалість життя населення тощо. Старопромислові регіони продовжують відігравати свою провідну роль у зміцненні економічної могутності держави, забезпечуючи її промисловий потенціал, без чого неможливо входження до Євросоюзу, а також завоювання провідних позицій в світовій економіці та політиці. Отже, комплексне дослідження старопромислових регіонів є важливою проблемою багатьох наук про суспільство та природу, зокрема і суспільної географії.

Аналіз попередніх досліджень. Старопромислові регіони (СПР) протягом досить тривалого часу досліджують науковці різних галузей, зокрема економісти, соціологи. Зокрема, це роботи Д. Леппле, Н. Гальцевої,

А. Лодишкіна, В. Ляшенка, Л. Кузьменко, М. Ляшевської, О. Мартякової та інших. Зокрема О. Мартякова вважає, що СПР це – територія із застарілою промисловістю, низьким для умов сьогодення рівнем технологічного розвитку, в них спостерігається загострення багатьох гуманітарних проблем. На цих територіях історично давно функціонують промислові підприємства, які володіють значним експортно-імпортним потенціалом. Визначальною ознакою цих територій є те, що вони часто переходять в розряд депресивних, бо структурні реформи тут вимагають значних фінансових ресурсів яких сьогодні бракує або ж ці реформи реалізуються недостатньо ефективно. Серед головних ознак депресивних регіонів цей автор відзначає те, що в них показник ВРП найбільш низький за останні п'ять років, а середній показник рівня офіційного безробіття за останні три роки значно перевищує аналогічні показники розвитку подібних території. Нижчими є й показники проданої промислової продукції, середньомісячної заробітної плати на одну особу. Тут відмічається надзвичайно високий рівень забруднення навколишнього середовища і захворюваності населення [3].

Аналізуючи дослідження СПР з позиції науковців-економістів, слід відзначити, що вони до їх головних ознак відносять саме економічні показники: рівень економічного розвитку, місце і роль в економіці країни, особливості господарської спеціалізації, показники експортного потенціалу та ін. При цьому показники рівня та якості життя, тривалість та якість життя, стан здоров'я, рівень соціальної захищеності населення залишаються поза увагою дослідників. З метою розробки шляхів подальшого соціально-економічного розвитку цих регіонів, подолання існуючих, в першу чергу соціальних проблем, забезпечення їх подальшого оптимального функціонування необхідні комплексні суспільно-географічні дослідження. Треба зазначити, що для суспільної географії дослідження СПР – питання достатньо нове, відсутній єдиний підхід в розумінні цього поняття, проте існують певні напрацювання.

Зазначимо, що поняття старопромислових регіонів включає в себе геологічні, географічні, екологічні, економічні, соціальні аспекти, їх взаємодію

між собою, тому доцільним є вивчення СПР з позиції суспільної географії, методологічний апарат якої здатний найбільш повно досліджувати наведені компоненти у взаємодії та розглядати регіон як систему, а точніше як регіональну соціогеосистему. На основі досліджень Л. Немець, зазначимо, що соціогеосистема – це «...гетерогенна система, яка містить різні за рівнем узагальнення та ієрархії соціальні елементи або підсистеми, а також техногенні, кісні та біогенні елементи (підсистеми), що знаходяться у взаємодії через потоки речовини, енергії та інформації в географічному просторово-часовому континуумі» [4]. Визначальними підсистемами соціогеосистеми є: соціум, біота та кісні підсистеми, пов'язані між собою обміном енергії, речовини та інформації, які взаємодіють на основі природокористування. Процес природокористування в старопромисловій соціогеосистемі спрямований впродовж тривалого часу на забруднення природної складової, її збіднення, виникнення екологічних проблем, що в результаті зворотного зв'язку негативно впливає на стан здоров'я самого соціуму, призводячи до появи специфічних соціогенних хвороб, зменшення тривалості життя населення. Тривалий період індустріального розвитку СПР, інтенсивний антропогенний тиск на навколишнє природне середовище, зокрема і геологічне, призводить до його виснаження і забруднення, формування несприятливої екологічної ситуації і виникнення соціальних проблем. Саме в цій площині лежать головні проблеми СПР, а в основі їх – рівень та якість життя населення, показниками чого виступають стан фізичного та духовного здоров'я, тривалість життя, самопочуття захищеності людини. Підсумовуючи аналіз географічних досліджень СПР, відзначимо позицію К. Немця та Л. Немець, які зазначають, що в аспекті суспільно-географічних досліджень, СПР являється регіональною соціогеосистемою із специфічною структурою і господарською спеціалізацією [5], а проблеми і диспропорції їхнього розвитку «...закладені» у минулому, як промислові спеціалізації, вимагають наукового обґрунтування і розробки спеціальних державних програм, спрямованих на досягнення відповідного рівня і якості життя населення» [5, с. 26].

Найбільш розширено розглядає поняття та особливості СПР з позиції суспільної географії Д. Шиян. Вона проводить аналіз існуючих в географічній науці в цілому та в суспільній географії, зокрема підходів до визначення поняття СПР, його складових та особливостей, дає власне визначення, в якому СПР пропонується розуміти як цілісну територію регіональної соціогеосистеми, яка сформувалася за тривалий історичний період на основі взаємодії геологічної, природно-кліматичної, економічної та соціальної підсистем в результаті специфічних для цього періоду, відповідних до спеціалізації засобів і технологій природокористування і яка характеризується виснаженим станом природного середовища, що несприятливо впливає на стан здоров'я та рівень життя його населення [7].

Мета та завдання даного дослідження полягають у визначенні та обґрунтуванні суспільно-географічних особливостей розвитку Дніпропетровської області як старопромислового регіону України, визначенні її основних проблем для подальшої розробки заходів з покращення соціально-економічної ситуації, зокрема зниження рівня захворюваності населення, загострення соціальних проблем та ін.

Викладення основного змісту дослідження. Тож, Дніпропетровська область повністю відповідає всім ключовим аспектам СПР, тому може розглядатися як такий. Як вже зазначалося вище, одною з головних проблем СПР є надзвичайно висока ступінь забруднення навколишнього природного середовища та виснаження його ресурсів, тому екологічний фактор є одним з головних, що впливають на суспільний розвиток регіону, зокрема на життєдіяльність його населення.

Сучасні особливості Дніпропетровської області як СПР пов'язані з історичними тенденціями освоєння цієї території, бо перші значні родовища корисних копалин – вугілля, залізної та марганцевої руд, тощо були відкриті ще наприкінці XIX століття. В цей час Катеринославська губернія (до складу якої входила територія сучасної Дніпропетровської області) швидко перетворилася на центр промисловості півдня Російської імперії. У той час Дніпропетровщину

називали Новою Америкою – краєм промислової революції та індустріалізації, який приваблював до себе людей. Сьогодні Дніпропетровська область являється одним з найбільш економічно розвинених регіонів України. Вона характеризується вигідним суспільно-географічним положенням, багатими природними ресурсами, потужними промисловим комплексом та науковим потенціалом, розвинутим сільськогосподарським виробництвом, високим рівнем розвитку транспорту і зв'язку. Область має значну концентрацію підприємств, які водночас виробляють значний обсяг промислової продукції. [6].

Потужний промисловий комплекс області представлений підприємствами хімічної, металургійної, гірничодобувної промисловості із застарілим обладнанням та технологіями, що має негативний вплив на навколишнє середовище та погіршує екологічну ситуацію в регіоні. На території області сформувалися три промислові вузли. Промислову основу Дніпропетровського вузла становить чорна металургія та тісно пов'язане з нею машинобудування і хімічна промисловість. З інших галузей значне місце займає легка, меблева промисловість, а також промисловість будівельних матеріалів.

Враховуючи надзвичайно потужний промислово-господарський потенціал області, тут відзначається і значний негативний вплив на навколишнє природне середовище. Так, серед міст Дніпропетровської області найбільші викиди в атмосферу зафіксовані в Кривому Розі, де основними забруднювачами виступають Криворізька ТЕС, ВАТ «Дніпроенерго», ВАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», ВАТ «Південний ГЗК», ВАТ «Північний ГЗК», ВАТ «Центральний ГЗК». Взагалі, за показниками викидів забруднюючих речовин та діоксиду вуглецю в атмосферне повітря у 2011 році Дніпропетровська область поступалася тільки Донецькій (17 % від усього обсягу забруднення території України, що становить 1157 тис. т) [1].

Взагалі, найбільш гостра ситуація з викидами в атмосферне повітря у найбільших містах України спостерігається саме у Кривому Розі, далі йдуть такі міста як Маріуполь, Дніпродзержинськ, Нікополь, Кременчук, Краматорськ

та Слав'янськ. Порівнюючи ситуацію з забрудненням міст України, зокрема за показниками наявності та утворення відходів V класу (т на 1 особу) найгірша ситуація відмічається у промислових містах, серед яких можна назвати Дніпродзержинськ, Кривий Ріг, Нікополь, Макіївку, Маріуполь, Сєвєродонецьк, Кременчук, а також Суми та Харків [1].

Значно гірша ситуація у Дніпропетровській області за показниками утворення відходів I-VI класів небезпек: в цілому. Це й показник по області становить 277797,1 тис. т, що складає 62 % всіх утворених відходів України [1].

Окрім забруднення повітря на погіршення екологічного стану території значний вплив має забруднення поверхневих вод. На Дніпропетровщині основними забруднювачами поверхневих вод є МКВП «Дніпроводоканал» у м. Дніпропетровськ, філія «ДТЕК Павлоградвугілля» ПРУВОКС у м. Павлоград та значна частка підприємств, що розташовані в м. Кривий Ріг, зокрема, це ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», ПАТ «Криворізький залізорудний комбінат», КП «Кривбасводоканал», «Кривбасводоканал», м. Кривий Ріг. В цілому по Дніпропетровській області ситуація із викидами в атмосферне повітря та поверхневі води залишається загрозливою, оскільки значно перевищує загальнодержавні показники [1].

Тож, екологічна ситуація на Дніпропетровщині є вкрай складною, екологічний стан території області характеризується як задовільний (переважно в сільській, малозаселеній місцевості), припустимий, напружений та надзвичайно напружений (найкрупніші міста, де найбільша концентрація населення). Розміщення продуктивних сил Дніпропетровщини відповідає системі розселення: найкрупніші промислові вузли мають найбільшу чисельність та концентрацію населення. В той же час, саме цій схемі повністю відповідає територіальна диференціація ступеня забруднення території та її екологічний стан (рис. 1), що загострює економні проблеми та негативно пливає на життєдіяльність населення в цілому.

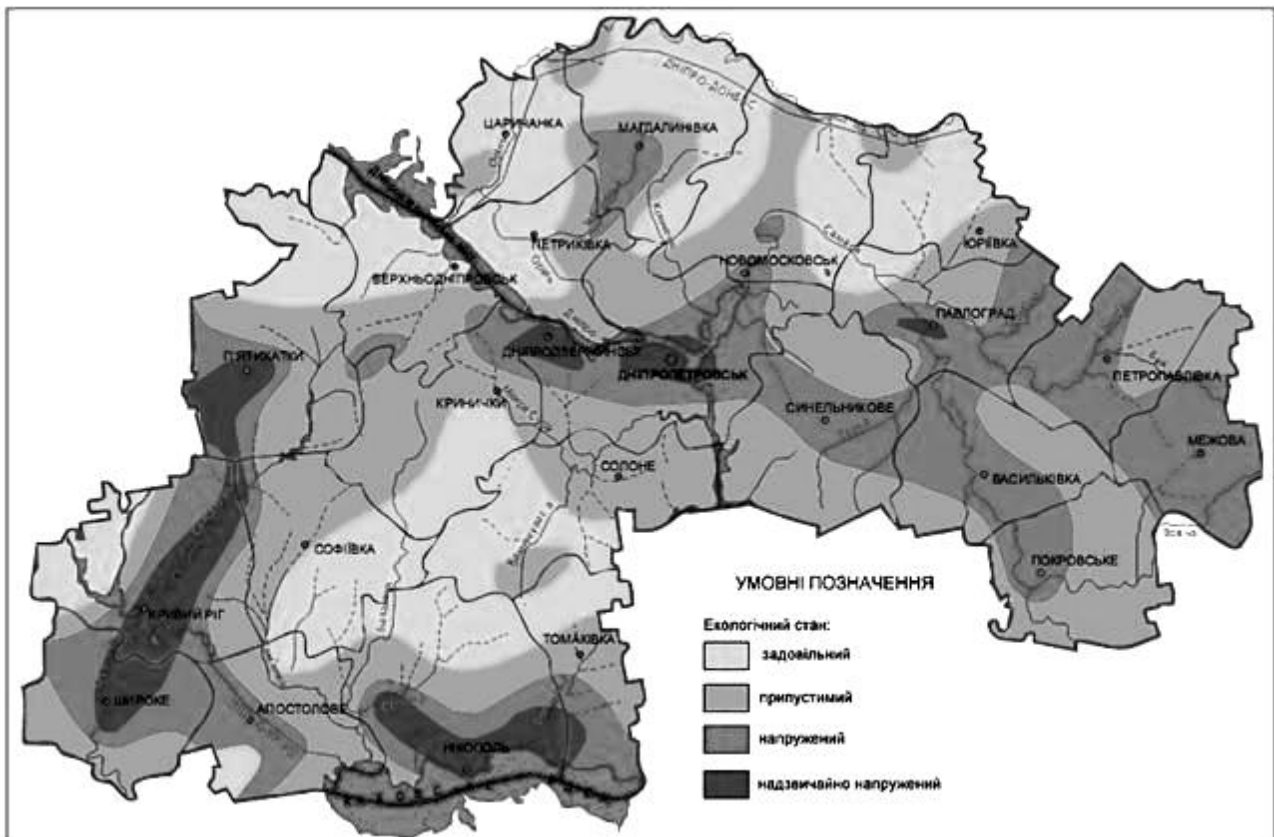

Рис. 1. Екологічний стан території Дніпропетровської області [2]

Тож, сучасний соціально-економічний розвиток Дніпропетровщини, обумовлений історичним перебігом подій та потужним природно-ресурсним потенціалом, характеризується певною усталеністю структури економіки та потужним промисловим комплексом, що в свою чергу призводить до ряду екологічних проблем. В той же час, сучасна геодемографічна ситуація в області свідчить про існування ряду соціальних проблем, а саме: відбувається стрімке скорочення чисельності населення (в основному за рахунок природного скорочення); нерівномірне розселення населення по території; значні диспропорції в статеві-віковій структурі: поряд із стрімким «старінням» населення значний статевий дисбаланс; скорочення тривалості життя та збільшення частки екологічно обумовлених хвороб і, відповідно, їхнього відсотка серед причин смертності.

Висновки. Характерними особливостями розвитку старопромислових регіонів, до яких в повній мірі відноситься Дніпропетровська область, є її

тривале господарське освоєння, інтенсивний розвиток промисловості, значна концентрація підприємств хімічної, металургійної, гірничодобувної промисловості; для успішного функціонування якої є всі необхідні передумови, зокрема, вигідне суспільно-географічне положення, наявність значних запасів корисних копалин та їх унікальність, наявність трудових ресурсів, кваліфікованих кадрів, потужного наукового потенціалу тощо. В той же час, на підприємствах Дніпропетровщини використовуються застарілі технології та обладнання, що в свою чергу спричиняє значне техногенне навантаження на навколишнє природне середовище, погіршення екологічної ситуації. Тож все гостріше постають питання підвищення рівня та якості життя населення, екологічної обумовленості його життєдіяльності, вивчення яких через призму суспільно-географічних особливостей є найбільш повним.

Література

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Екологічний паспорт Дніпропетровської області у 2010 р. – Дніпропетровськ: Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Дніпропетровській області, 2011. – 136 с.
3. Мартякова Е.Г. Инструменты регулирования развития старопромышленных регионов / Е.Г. Мартякова // Вісник Донецького національного ун-ту. – 2011. – Сер. В: Економіка і право. – Вип. 1. – Т. 1. – С. 217-222.
4. Немец Л. Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины): Монография / Л. Н. Немец– Харьков: Факт, 2003. – 383 с.
5. Немец К.А. Проблеми дослідження старопромислових регіонів України як складових національної соціогеосистеми / К.А. Немец. Л.М. Немец // Суспільно-, фізико-географічні та геоекологічні проблеми старопромислових районів: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченій 75-річчю утворення кафедри географії Луганського національного університету імені Тараса

Шевченка (17 – 19 жовтня 2011 р., м. Луганськ / Відп. ред. І.Г. Мельник. – Луганськ: Вид-во «ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – С. 23-27.

6. Покляцький. Екологічна ситуація у великих містах старопромислових регіонів / С.А. Покляцький // Суспільно-, фізико-географічні та геоекологічні проблеми старопромислових районів: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченій 75-річчю утворення кафедри географії Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (17 – 19 жовтня 2011 р., м. Луганськ / Відп. ред. І.Г. Мельник. – Луганськ: Вид-во «ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – С. 153-157.

7. Шиян Д. В. Територіальні особливості захворюваності населення м. Кривий Ріг як центру старопромислового регіону: дис. кандидата геогр. наук: 11.00.02 / Шиян Дар'я Валеріївна. – Х., 2012. – 236 с.